

RIMA BAKŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ORCID id: orcid.org/0000-0002-6716-0776

Mokslinių tyrimų kryptys: eksperimentinė fonetika,
fonologija, geolingvistika.

DOI: doi.org/10.35321/all86-07

DAR KARTĄ DĖL AUKŠTAIČIŲ PATARMIŲ TRANSKRIPCIJOS TARPTAUTINĖS FONETINĖS ABĖCĖLĖS RAŠMENIMIS (KELETAS TIKSLINTINŲ ATVEJŲ)

Once More on the Transcription of
Aukštaitian Subdialects by the Symbols of
the International Phonetic Alphabet (Several
Clarified Cases)

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami lietuvių kalbos aukštaitiškųjų patarmių transkripcijos tarptautinė fonetinė abėcėlė (TFA) klausimai, tikslinami kai kurie ankstesnio, 2017 m. pateikto, TFA rinkinio lietuvių tarmių garsams rašmenys ir garsinių vienetų užrašymo būdai. Aptariami galimi TFA balsių ir priebalsių rašmenys, tinkami aukštaičių garsams užrašyti, diakritiniai ženklai, aukštaičių patarmių prozodinių vienetų (priegaidžių ir jų alotonų) transkripcijos TFA galimybės ir problemos. Apžvelgiama apibendrinta aukštaičių patarmių vokalizmo sistema (fonemos ir ryškesnieji jų variantai), analizuojami kai kurie sudėtingesni priebalsių transkripcijos TFA atvejai, pateikiama transkripcijos pavyzdžių su skirtingas priegaides turinčiais dvigarsiniais skiemenimis. Ateityje, atlikus išsamesnių tarminės fonologijos, instrumentinės fonetikos tyrimų ir apibendrinus daugiau teorinių darbų, lietuvių tarmių transkripcija TFA rašmenimis dar bus tikslintina.

ESMINIAI ŽODŽIAI: fonetika, transkripcija, tarptautinė fonetinė abėcėlė (TFA), lietuvių tarmės, aukštaičiai.

ANNOTATION

The article addresses the questions of transcribing the Aukštaitian subdialects of the Lithuanian language by the symbols of the International Phonetic Alphabet (IPA), revises certain symbols from the earlier set of the IPA symbols for the sounds of Lithuanian dialects presented in 2017 and ways of transcribing. It discusses the vowel and consonant symbols of the IPA, which may possibly be used for transcribing the sounds in Aukštaitian, diacritical marks, the opportunities and problems of the IPA in transcribing the prosodic units (pitch accents and their allotones) of Aukštaitian subdialects. It reviews the generalized system of vocalism of Aukštaitian subdialects (phonemes and their more prominent variants), analyses certain more difficult cases of consonant transcription by the IPA symbols, gives the examples of transcribing the syllables, which contain diphthongs and bear different pitch accents. After more indepth studies on dialectal phonology are conducted in the future and more theoretical works are generalized, the transcription of Lithuanian dialects by the IPA symbols will be further revised.

KEYWORDS: phonetics, transcription, International Phonetic Alphabet (IPA), Lithuanian dialects, Aukštaitian.

ĮVADAS

Tarmių garsams užrašyti keletą pastarųjų metų Lietuvoje tarmėtyros specialistų jau naudojama ne tik kopenhaginės transkripcijos sistema, bet ir tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA) rašmenimis. TFA transkripcijos sklaida mokslo darbuose susijusi ne tik su nuolat augančiu tarptautiškumo poreikiu, bet ir su naujojo tarmėtyros modelio taikymu lietuvių dialektologijoje (plačiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014; Mikulėnienė 2020 ir kt.). Diegiant multimodaliąjį požiūrį į kalbos variantiškumo regionines apraiškas, kuriant ir naudojant modernius tarminių duomenų kaupimo bei analizės kompiuterinėmis technologijomis įrankius (plačiau žr. Čepaitienė 2020; Bakšienė 2021; Mikulėnienė, Čepaitienė 2021; *Geolinguistikos portalas* ir kt.), neišvengiamai didėja TFA transkripcijos būtinybė.

Lietuvių kalbos instituto dialektologams 2017 m. paskelbus TFA rašmenų rinkinį, siūlomą lietuvių tarmių garsams transkribuoti (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017), juo naudojantis jau atlikta aukštaičių ir žemaičių patarmių tyrimų, iš jų daugiausia dialektometrinių, paremtų programos *Gabmap* transkripcijų kalbinių skirtumų skaičiavimais (žr. Čepaitienė 2018; 2019; Bakšienė, Čepaitienė 2020; Vyniautaitė 2021 ir kt.), taip pat žvalgomoji visų patarmių dialektimetrinė analizė (žr. Mikulėnienė ir kt. 2019). Mokslo spaudoje per šiuos metus taip pat buvo aptartos TFA rinkinio galimybės užrašyti atskirų lietuvių patarmių garsus (žr.

Bakšienė 2017; 2018; 2018a; 2019; Bakšienė, Čepaitienė 2017a), įvairių patarmių pavyzdžių TFA transkripcija pateikta naujojoje tarmių medžiagos rinkimo instrukcijoje (žr. VTG 2021), nemažas pluoštas Kauno rajono tarminių tekstų eksplikuojama kuriamame Tarmyne (žr. *Geolingvistikos portalas*). Visi šie darbai vėl iškėlė diskutuotinų, problemišku TFA transkripcijos dalykų, kurie 2021 m. buvo apibendrinti Lietuvių kalbos instituto geolingvistų surengtame seminarų cikle¹. Lietuvių tarmių garsų užrašymas TFA sistema aktualus daugeliui tarmėtyros specialistų, todėl verta dar kartą grįžti prie šios temos ir išsamiau aptarti bei patikslinti kai kurių tarminių garsinių vienetų žymėseną. Dar paminėtina ir tai, kad per šį laikotarpį atsirado ir oficialus TFA ženklų rinkinys, skirtas bendrinei lietuvių kalbai (žr. VLKK k-25; Kazlauskienė, Bakšienė 2021), todėl užrašant tarmių garsus atsižvelgtina ir į jame siūlomas rekomendacijas.

Šio straipsnio **tikslas** – aptarti pastarųjų metų tyrimų išryškintus sudėtingesnius aukštaičių patarmių transkripcijos atvejus ir pateikti keletą patikslinimų 2017 m. lietuvių tarmėms siūlytame TFA rašmenų rinkinyje. Smulkesnieji **uždaviniai**: 1) apibendrinti aukštaičių patarmių vokalizmo sistemą, aptarti problemiškesnius TFA transkripcijos atžvilgiu balsių vienetus; 2) apžvelgti aukštaičių priebalsių kai kurių svarbesnių ypatybių žymėjimą TFA rašmenimis; 3) pateikti galimus aukštaičių priegaidžių alotonų užrašymo TFA būdus bei aptarti su priegaide ypač susijusių dvibalsinių / dvigarsinių skiemenų transkripcijos galimybes. Tyrimui naudotasi daugeliu anksčiau išleistų dialektologų darbų medžiaga: patarmių ir šnektų aprašais, kopenhagine transkripcija užrašytais tekstais. Dirbta mokslinės literatūros analizės ir aprašomuoju-lyginamuoju metodais.

1. AUKŠTAITIŠKOJI VOKALIZMO SISTEMA IR JOS ŽYMĖJIMAS TFA

Apibendrinta aukštaičių patarmių balsinių fonemų, užrašytų TFA rašmenimis ir įvardijamų TFA terminologija (žr. IPA 2022), sistema pateikta 1-oje lentelėje².

---

¹ Ciklą sudarė trys seminarai, kuriuose nuotoliniu būdu Geolingvistikos centro vyriausioji mokslo darbuotoja dr. Rima Bakšienė dalyviams pristatė bendruosius transkripcijos principus, nagrinėjo sudėtingesnius aukštaičių ir žemaičių tarmių transkripcijos TFA rašmenimis atvejus.

² Aukštaitiškoji vokalizmo sistema sudaryta remiantis šiais šaltiniais: Atkočaitytė, Rinkauskienė 2003; LKTCh 2004; Kardelis 2018 ir kitais apibendrinamaisiais dialektologų darbais. Lentelėje pateikti tik fonemų statusą turintys balsiniai vienetai, svarbesnieji fonemų variantai aptariami atskirai. Todėl, pavyzdžiui, į lentelę neįtrauktas atvirasis balsis [æ] (įvairaus ilgumo), kurį dauguma fonologinių aprašų autorių laiko tik fonemos variantu. Apskritai balsių [a] : [ε] opozicija lietuvių

1 LENTELĖ. Aukštaičių patarnių balsinės fonemos

	Ilgieji		Pusilgiai		Trumpieji			
	Priešakiniai	Užpakaliniai	Priešakiniai	Užpakaliniai	Priešakiniai	Artimi priešakiniai	Artimi užpakaliniai	Užpakaliniai
Uždarieji	/i:/	/u:/	/iː/	/uː/				
Artimi uždariesiems						/ɪ/	/ʊ/	
Artimi uždariesiems žemesnieji						(/ɪ/)	(/ʊ/)	
Artimi uždariesiems labai trumpi / „murmamieji“³					(/ɪ/)		(/ʊ/)	
Kintamieji	/iɛ/	/uo/						
Diftongoidai					/iɛ/			/uo/
Vidutiniai uždaresnieji	/e:/	/o:/						
Vidutiniai uždaresnieji žemesnieji	/ɛ:/		/ɔ:/		(/ɛ/)			(/ɔ/)
Vidutiniai atviresnieji	/ɛ:/	/ɔ:/	/ɛ:/	/ɔ:/	/ɛ/			(/ɔ/)
Atvirieji		/a:/		/a:/				/a/

Kaip žinoma, aukštaičių vokalizmui būdinga tai, kad kiekybinių opozicijų grupėje kontrastuoja ne tik trumposios ir ilgosios, bet ir pusilgės fonemos, egzistuojančios patarmėse, turinčiose vadinamąją trijų fonologinių ilgumų sistemą – uteniškių, kupiškėnų, dalyje vilniškių ir anykštėnų (plačiau žr. Jasiūnaitė,

kalboje silpna, fonemų kontrastas galimas tik absoliučioje žodžio pradžioje. Daugeliui aukštaičių šnektų *e* tipo balsių fonemos apskritai nebūdingos. Lenktiniuose skliaustuose užrašytos vadinamosios „dviveidės“ fonemos, kurių egzistavimas dažnai nulemtas įvairių fonologinių ir ektrafonologinių veiksnių, pavyzdžiui, kalbėjimo tempo, stiliaus, konkrečios šnektos lokalizacijos patarmėje ir pan. (plačiau žr. Girdenis 2003: 82).

³ Lentelėje pateikta po vieną priešakinį ir užpakalinį „murmamąjį“ balsį, jų žymėjimas konkrečiais TFA balsių rašmenimis šiuo atveju yra sąlyginis. Apie šių balsių transkripciją TFA žr. straipsnyje toliau.

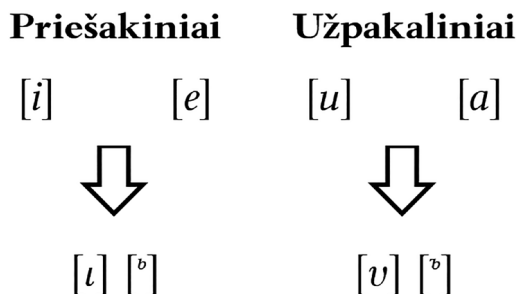
Girdenis 1996). Fonemų kiekybės fiksavimas TFA rašmenimis problemų nekelia, tam naudojami atitinkami TFA diakritikai, tik dar kartą paminėtina, kad aukštutinių balsių pogrupyje ilgieji ir pusilgiai (sutrumpėję ilgieji ar pailgėję trumpieji) žymėtini TFA uždaryjū (angl. *close*), o trumpieji – TFA artimų uždariesiems (angl. *near-close*) balsių rašmenimis, pvz.: [ˈvʲiːras] ~ *výras*, [vʲiːrʲæːlʲis] ~ *vyrėlis*, [vʲiːsas] / [vʲisas] ~ *visas*; [ˈgruːdas] ~ *grúdas*, [gruːdʲæːlʲis] ~ *grūdėlis*, [ˈburvaː] / [ˈbʊvoː] ~ *bùvo* ir t. t. Atkreiptinas dėmesys, kad tais atvejais, kai ilgieji *y*, *ū* (paprastai nekirčiuotoje pozicijoje) visiškai sutrumpėja, jie vis tiek transkribuotini TFA uždaryjū balsių rašmenimis, nes kokybiškai dažniausiai skiriasi nuo trumpųjų balsių, plg.: [vʲiːrʲæːlʲis], [gruːdʲæːlʲis]. Į apibendrintą aukštaičių fonemų sistemą taip pat įtrauktini ir pusilgiai vidutinio pakilimo balsiai, būdingi anykštėnų ir kupiškėnų patarmėms, pvz.: [mʲɛːdʲis] ~ *mėdis*, [ˈsɔːkɛ] ~ *sāko*. Žemutinių (atvirųjų) pusilgių balsių fonologinis statusas aukštaičių patarmėse, ypač vakarų ir pietų aukštaičių šnektose, dialektologijos specialistų iki šiol diskutuojamas (problemos apžvalgą žr. Kardelis 2018: 119–129, 132–136; Bakšienė, Leskauskaitė 2021: 167), tačiau šie balsiai (ypač pailgėjęs *a*) taip pat įtrauktini į apibendrintą balsių vaizdą, ypač dėl rytų aukštaičių šnektų, pvz.: [mʲɑːnɑː] ~ *màno*, [gʲeːrʲæːsˈnʲis] ~ *gerėsnis* ir kt.

Iš kokybinių fonemų požymių transkripcijos atžvilgiu pirmiausia minėtinas kai kurių patarmių balsiams būdingas pastebimai didesnis atvirumo laipsnis (žemesnis liežuvio pakilimas). Atviresnieji *i*, *u* (tradicinėje kopenhaginėje transkripcijoje žymėti kaip *i*, *u*) labiausiai būdingi šiaurinei vakarų aukštaičių kauniškių daliai, o atviresnieji *é*, *o* (tradiciskai žymėti kaip *e*, *o* / *ɔ*) vartojami daugelio rytų aukštaičių ir kai kuriose pietų bei vakarų aukštaičių šiauliškių šnektose. Visų pozicijų atviresnieji balsiai, išskyrus mažesniu lūpinimu pasižymintį *ɔ*, TFA sistemoje žymėtini pasitelkiant po balsių rašomą diakritiką (angl. *lowered*), pvz.: [kʲɪ̯ta] / [kʲɛ̯ta] ~ *kità*, [ˈsɔ̯ka] / [ˈsɔ̯ka] ~ *sùka*, [ˈbrɔ̯ːlʲis] ~ *brólis*, [ˈtʲɛ̯ːvas] ~ *tévas*. Minėtas atvirasis mažiau sulūpintas *o* užrašomas tuo pačiu ženklu, kaip ir kopenhaginėje transkripcijoje, pvz., [ˈbrɔ̯ːlʲis].

TFA ženklų rinkinyje tikslintina 2017 m. siūlyta (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017: 121, 122) kintamųjų balsių *ie*, *uo* transkripcija. Aukštaičiams būdingos dvejopą diftongiškumo laipsnį turinčios kintamosios balsinės fonemos: aiškiai diftongiški, stipriai kintančios artikuliacijos *ie*, *uo* (tradiciskai vadinti sutaptiniais dvibalsiais), vartojami visose patarmėse; ir silpniau diftongizuoti, su blyškiau tariamu pirmuoju dėmeniu tariami garsai (diftongoidai), daugiausia vartojami rytų aukštaičių vilniškių, uteniškių, anykštėnų šnektose. Atsižvelgiant į tai, kad daugelyje patarmių būtent pradiniai šių garsų segmentai akustiškai panašūs į ilguosius balsius *y*, *ū*, ir tik pabaiga pasižymi artikuliacijos kitimu ir variatyvumu (plačiau žr. Bacevičiūtė 2002; Girdenis 2009: 239; Jaroslaviėnė 2010: 7), taip pat ir į priimtą lietuvių bendrinės kalbos rekomendaciją (žr. VLKK k-25;

Kazlauskienė, Bakšienė 2021: 4), siūloma visais atvejais (neatsižvelgiant į kirčiavimą ir priegaidę) kintamuosius garsus transkribuoti vienodai, su TFA uždaryjū balsių rašmenimis pirmojoje dalyje, pvz.: [p¹ienas] ~ *píenas*, [d¹iena] ~ *diēnq*, [d¹ie'na] ~ *dienà*, [p¹uodas] ~ *púodas*, [j¹uokas] ~ *juōkas*, [j¹uok¹os] ~ *juok¹us* ir t. t. Įvairios kilmės silpniau diftongizuoti *ie*, *uo* žymėtini tais pačiais rašmenimis, tik virš pirmojo dėmens⁴ rašomas diakritikas, žymintis labai trumpą balsį (angl. *extra short*), pvz.: [kɔm¹p¹uotes] ~ *kompòtas*, [kɔt¹l¹iētes] ~ *kotlēt¹as*, [t¹ε¹v¹iēl¹i:s] ~ *tévēlis*, [l¹ūɔp¹i] ~ *lāpę*.

Aukštaičių balsinių fonemų sistemoje TFA žymėjimo atžvilgiu vieni problemiškesni išlieka rytų aukštaičių panevėžiškių redukuoti balsiai. Tiek pietų, tiek šiaurės panevėžiškių šnektose turima po vieną priešakinės ir užpakalinės eilės trumpąjį balsį, tik skirtingo kiekybinio ir kokybinio ryškumo: pietų – mažiau išblėsusius, šiaurės – labai stipriai išblėsusius, vadinamuosius „murmamuosius“ (žr. 1 pav.).

1 PAV. Redukuotų trumpųjų balsių atitikmenys pietų ir šiaurės panevėžiškių šnektose

Ankstesniame 2017 m. TFA rinkinyje lietuvių tarmėms buvo siūlyta šiaurės panevėžiškių „murmamuosius“ balsius transkribuoti su papildomu diakritiku ⁷, žyminčiu klausą negirdimą garso išleidimą (angl. *no audible release*). Tačiau šis siūlymas neabejotinai tikslintinas. Gilesnė TFA diakritikų sistemos analizė parodė, kad šis ženklas skirtas sprogstamųjų priebalsių variantams, kai negirdima aiškaus „sprogimo“, t. y. kalbos padargai staigiai neprasiskečia, neatsitraukia vienas nuo kito, o iš karto tariamas gretimas panašios artikuliacijos priebalsis (žr. HIPA 1999: 17). Dažniausiai taip nutinka dūriniuose, pvz.: [p¹l¹iġbajɔr¹is] ~ *plikbajoris*, [dɔsġ²bəl¹s¹is] ~ *daugbalsis* ir pan. (plg. Pakerys 2003: 87). Balsių požymiams perteikti šis rašmuo nėra skirtas. Todėl vienintelė tinkamiausia išeitis

⁴ Pagal reikalą, esant silpniau girdimai antrajai *ie*, *uo* daliai, pavyzdžiui, transkribuojant Baltarusijos lietuvių šnektų tekstus, šis diakritikas gali būti rašomas ir ant antrojo dėmens.

šiuo atveju – žymėti šiaurės panevėžiškių redukuotus balsius jau minėtu TFA diakritiku, reiškiančiu labai trumpą balsį (angl. *extra short*), pvz.: [1'duɔnā] ~ *dúona*, [1'dɔŋgõs] ~ *dangùs*, [1'kɔ:s1n1s1] ~ *kásnis*, [2't1ɛ:s1] ~ *tėšia*. Atitinkami silpniau redukuoti pietų panevėžiškių balsiai žymėtini tuo pačiu TFA diakritiku, reiškiančiu pažeminto pakilimo balsį, pvz.: [1'duɔnɔ], [1'dɔŋgɔs], [1'ka:s1n1s1], [2't1ɛ:s1].

Iš balsių kokybinių variantų siūlytina transkribuojant TFA sistema nuosekliai žymėti užpakalinės eilės balsių *o*, *ū*, *ų*, *u*, taip pat *uo* pirmosios dalies papriešakėjimą po minkštųjų priebalsių. Fonetikos specialistų teigiama, kad tai vienas iš pastebimiausių balsių variantų, kurio artikuliacija nuo nepapriešakėjusio pagrindinio alofono skiriasi ypač ryškiai, jį siūloma žymėti ir bendrinės lietuvių kalbos TFA transkripcijoje (Pakerys 2003: 36; Kazlauskienė 2018: 35; VLKK k-25; Kazlauskienė, Bakšienė 2021: 6). Toks balsių papriešakėjimas žymėtinas TFA diakritiku , (angl. *advanced*), pvz.: [1'jɔ:k1ɔ] ~ *jókio*, [1's1ɥ:s1ɔ] ~ *siúsiu*, [k1ɛ211ɥ:] ~ *keliū* ir *pan*.

2. KAI KURIE AUKŠTAIČIŲ PRIEBALSIŲ ŽYMĖJIMO TFA ATVEJAI

Iš visų aukštaičių patarmėms būdingų priebalsių, TFA transkripcijos atžvilgiu sudėtingiausias yra pučiamųjų priebalsių *š*, *ž* žymėjimas. 2017 m. TFA ženklų rinkinyje buvo siūlyta juos apibendrintai žymėti TFA frikatyviniais postalveoliniais priebalsiais [ʃ], [ʒ], nors jau tada diskutuota dėl šių ženklų nevisiško atitikimo (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017: 124). Ir bendrinės lietuvių kalbos, ir ypač tarmių kietieji ir minkštieji priebalsiai ryškiai skiriasi savo artikuliacinėmis ir akustinėmis savybėmis. Išsamiai ištyrus bendrinės lietuvių kalbos priebalsių *š*, *ž* požymius, konstatuojama, kad TFA postalveoliniai [ʃ], [ʒ] yra kažkur tarp lietuviškų kietųjų ir minkštųjų priebalsių, bet artimesni minkštiesiems, siūlomų TFA žymėjimų taip pat esama įvairių (plačiau žr. Pakerys 2003: 71–76; Ambrazevičius, Leskauskaitė 2014: 164–168; Kazlauskienė 2018: 47–63; Urbanavičienė, Indričėnė, Jaroslavičienė, Grigorjevs 2019: 21, 99–125 ir kt.). Aukštaičių patarmėse esama ne tik klasikinės kietųjų – minkštųjų šios grupės priebalsių opozicijos, daugelyje priebalsius kietinančių šnektų depalatalizuotų garsų artikuliacinės ir akustinės ypatybės dar ryškiau skiriasi nuo palatalizuotų *š*, *ž* (žr. apžvalgą Ambrazevičius, Leskauskaitė 2014: 38–44). Depalatalizuotų priebalsių vartoseną būdingiausia pietų ir rytų aukštaičių šnektoms, todėl transkribuojant jų priebalsyną TFA sistema, kietiesiems ir minkštiesiems *š*, *ž* galima rinktis skirtingus jų atitikmenis, tiksliau perteikiančius jų savybes. Minkštieji *š*, *ž* tokiu atveju fiksuotini jau minėtais TFA postalveoliniais

[ʃ], [ʒ] su minkštumo diakritiku išlaikant visų minkštųjų priebalsių žymėjimo sistemiškumą⁵, pvz.: [2¹ʃ¹ienas] ~ šiēnas, [kɛm¹ʃ¹i:ts] ~ kamšyti, [ʒ¹ie'ma] ~ žiemà, [ʒ¹iba] ~ žiba; o depalatalizuoti š, ž – TFA retrofleksiniais [ʃ], [ʒ], pvz.: [2¹ʃ¹ienas], [kɛm¹ʃ¹i:ts], [ʒ¹ie'ma], [ʒ¹iba]. Kai kurioms aukštaičių šnektoms, pavyzdžiui, pietų aukštaičių, būdingi labai minkšti, tarpiniai priebalsiai tarp minkštųjų s, z ir š, ž, žymėtini TFA alveoliniais palataliniais priebalsiais [ʃ], [ʒ], pvz.: [v¹ʃ¹ʃ¹ʃ¹] ~ visi, [ʃ¹ʃ¹ʃ¹ʃ¹] ~ slidūs, [2¹ʒ¹i:z¹æ] ~ zŷzia, [ka²ʒ¹i:s] ~ Kazŷs⁶. Transkribuojant paprastesnę priebalsių sistemą turinčių patarmių, pavyzdžiui, vakarų aukštaičių kauniškių, garsus, arba renkantis supaprastintą, ne išsamųjį, transkripcijos variantą, galima visais atvejais š, ž žymėjimui rinktis minėtus apibendrintus TFA rašmenis [ʃ], [ʒ] (minkštuosius papildomai žymint su palatalizacijos diakritiku ¹).

Šiek tiek tikslintina ir 2017 m. teikta afrikatų transkripcija TFA rašmenimis. Buvo siūlyta afrikatas transkribuoti dviem atskirais rašmenimis, viršuje sujungiant lankeliu: c – [t͡s], č – [t͡ʃ], dz – [d͡z], dž – [d͡ʒ] (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017: 124, 125). Tačiau bendrinės kalbos rekomendacijoje labiausiai dėl praktinių sumetimų pasirinkta jas žymėti digrafais [ts], [tʃ], [dz], [dʒ] (žr. VLKK k-25; Kazlauskienė, Bakšienė 2021: 5), todėl analogiškai transkribuotini ir tarmių garsai. Jeigu transkribuojamame tekste pasirenkamas išsamusis aukštaičių aptartas priebalsių š, ž žymėjimo būdas, pučiamieji komponentai atitinkamai žymėtini ir afrikatose, pvz.: [1¹sa'm¹t͡s¹is] / [1¹sa'mtsis] ~ sámtis, [1¹m¹ɛ'd͡z¹is] / [1¹m¹ɛ'dzis] ~ mēdis, [2¹k¹im¹ʃ¹t͡ʃ¹] / [2¹k¹imʃts] ~ kiñšti, [ɪʒ¹d͡ʒ¹u:vɔ] / [ɪʒ¹dʒu:vɔ] ~ išdžiūvo.

3. AUKŠTAIČIŲ PROZODINĖ SISTEMA IR DVGARSINIŲ SKIEMENŲ ŽYMĖJIMAS TFA

Aukštaičių prozodinė sistema kiek paprastesnė negu žemaičių, tačiau dalyje šnektų taip pat esama įvairaus laipsnio kirčio atitraukimo bei savitų priegaidžių alotonų (žr. 2 lentelę; plačiau žr. Kazlauskas 2000 [1968]: 5–9; Bakšienė 2016: 50–55 ir kt.). Prozodinių vienetų, ypač priegaidžių tarminių požymių, fiksavimas

⁵ Palatalizacijos diakritikas ¹ labiausiai reikalingas atliekant dialektometrinius matavimus, pavyzdžiui, kompiuterine programa *Gabmap* (žr. Nerbonne, Colen, Gooskens, Kleiweg, Leinonen 2011: 65–89; Leinonen, Čöltekin, Nerbonne 2016: 71–83; Snoek 2014: 192–208 ir kt.) analizuojant transkripcijų sekas ir skaičiuojant kalbinius atstumus. Pagal lietuviškų minkštųjų priebalsių š, ž artikuliacinių / akustinių ypatybių panašumą į TFA garsų akustiką (žr. IPA 2022), būtų galima diakritiko ir nerašyti, bet šiuo atveju pirmenybė teikiama sistemiškumo kriterijui.

⁶ Tais pačiais ženklais galėtų būti užrašomi ir jau retai pasitaikantys „šlekiavimo“ atvejai šiaurinėse šiauliškių šnektose, ir dėl slavų kalbų įtakos tariami ypač minkšti š, ž.

TFA rašmenimis neabejotinai išlieka problematiškiausia transkripcijos dalis. Šis klausimas dialektologų mokslo spaudoje jau gvildentas (žr. Bakšienė, Čepaitienė 2017: 126, 127; Bakšienė 2019: 7–27 ir kt.), tačiau pripažintina, kad tinkamiausio transkripcijos varianto, norint adekvačiai perteikti aukštaičių priegaidžių alotonų įvairovę, vis dar ieškoma.

2 LENTELĖ. Aukštaitiškieji priegaidžių alotonai⁷

Tonema	Alotonas	Akcentinė pozicija	Paplitimas tarmėse		
			VA	PA	RA
Akūtas	tvirtapradė priegaidė	PK, AK	+	+	+
	vidurinė priegaidė	AK	(+)	(+)	(+)
Cirkumfleksas	aukštaitiška tvirtagalė priegaidė	PK	+	+	+
	tęstinė priegaidė	PK	(+)	–	–
	vidurinė priegaidė	PK, AK	(+)	(+)	(+)
	kirstinė priegaidė	PK	(+)	–	(+)

2017 m. siūlymai lietuvių tarmių priegaidėms žymėti TFA sistema neabejotinai tikslintini. Tuomet, kaip pagrindiniai priegaidžių ženklai, teikti TFA tono kritimo (angl. *falling tone*) / kilimo (angl. *rising tone*) diakritikai [^] ir ^v. Tačiau apibendrinus daugiau teorinių ir instrumentinių darbų apie lietuvių priegaides, dar kartą patvirtinta pagrindinė tyrėjų mintis, kad šis reiškinys lietuvių kalboje nėra vien toninio pobūdžio. Be to, priegaidžių prozodiniai požymiai labai priklauso nuo skiemens centro sudaromųjų garsų, nuo patarmės sistemos, nuo akcentinės pozicijos ir daugelio kitų veiksnių. Stiprią priegaidžių opoziciją turinčiose aukštaičių patarmėse, tokiose kaip vakarų aukštaičių kauniškių, minėtieji diakritikai gal ir būtų tinkami balsinių skiemenų priegaidėms fiksuoti⁸, tačiau

⁷ Santrumpų reikšmės: VA – vakarų aukštaičiai, PA – pietų aukštaičiai, RA – rytų aukštaičiai; PK – pagrindinis kirtis, AK – atrauktinis kirtis; + – būdinga visam plotui ir visose pozicijose, (+) – būdinga ne visam plotui ir / ar ne visose pozicijose; – – nebūdinga.

⁸ Tarptautinės fonetikų asociacijos svetainėje (žr. IPA 2022) pateikti kelių diktorių garsiniai pavyzdžiai su krintantį arba kylantį toną turinčiais balsiais skamba visai panašiai kaip lietuvių priegaidės.

jie nėra universalūs kitų tarmių ir kitokios sandaros skiemenų, ypač dvibalsinių / dvigarsinių, atvejais, kai dominuoja kitokio pabūdžio, ne toniniai, priegaidžių požymiai. Todėl laikantis vieningos sistemos su siūloma bendrinės lietuvių kalbos priegaidžių transkripcija (žr. VLKK k-25; Kazlauskienė, Bakšienė 2021: 5) visus aukštaitiškuosius akūtinės prigimties priegaidžių alotonus tiktų žymėti pakeltu⁹ skaitmeniu ¹, o cirkumfleksinės prigimties (taip pat ir vadinamąją vidurinę¹⁰, kirstinę ir tęstinę priegaides) – ², pvz.: [ˈv¹ːras] ~ *výras*, [ˈkruːmas] ~ *krúmas*, [ˈkoːʃ¹e] ~ *kōšė*, [ˈeːjo] ~ *ėjo* ir t. t. Konkretūs skiemenų sudaromųjų garsų kiekybės ir kokybės požymiai, priklausantys nuo priegaidžių, žymėtini atitinkamais garsų ilgumo ženklais (: – ilgasis, · – pusilgis) ir reikiamais TFA balsių rašmenimis. Pavyzdžiui, jei dėl staigesniųjų cirkumflekso alotonų – vidurinės ar kirstinės priegaidės – žodžio gale ilgieji balsiai sutrumpėja, jie transkribuotini žymint reikiamos priegaidės skaitmens ženklą prieš skiemenį ir pusilgio balsio ženklą¹¹: [nʊ²ku] ~ *na kq̄*, [v¹ienɔ²s¹k] ~ *vienqs̄yk*.

Sudėtingiausi transkripcijos atžvilgiu yra kirčiuoti įvairios sandaros dvigarsiniai / dvibalsiniai skiemenys, todėl straipsnyje pateikiama jų pavyzdžių TFA transkripcija įvairiose akcentinėse pozicijose (žr. 2 priedą).

Plačiau komentuoti keli dalykai. Dėmuo *a* skirtingai žymėtinas tvirtapradžiuose ar tęstinę priegaidę turinčiuose ir tvirtagaliuose, taip pat vidurinė / kirstinė priegaidė kirčiuotuose dvigarsiuose – pirmuoju atveju rašomas TFA [ɑ], antruoju – TFA [e]; tvirtagalio (ir vidurinę / kirstinę priegaidę turinčio) dvibalsio *au* pirmasis dėmuo dėl stiprios labializacijos žymėtinas TFA rašmenimi [ɒ]. Dėmuo *e* (taip pat ir atsiradęs supriešakėjus *a*) gali būti transkribuojamas TFA rašmenimis [æ] arba [ɛ] priklausomai nuo patarmės sistemos (būdingas atviresnis ar uždaresnis garsas), kontekstinės pozicijos (prieš kietąjį ar prieš minkštąjį priebalsį, žodžio gale) ir kitų fonetinių veiksnių. Dėmenų *i*, *u* aukštaičių patarmėse gali pasitaikyti įvairių kiekybinių (trumpas, pusilgis, ilgasis) ir kokybinių (nepaplatėjęs / paplatėjęs / įgavęs ilgojo balsio kokybę) variantų, visi jie

⁹ Pakeltus reikiamus skaičius patogiau užrašyti ne keliant juos opcija „superscript“, bet iš karto imant iš simbolių lentelės pakeltus ženklus (kodus žr. straipsnio 1-ame priede), tuomet jie neišsikraipo maketuojant, keliant tekstą iš MS *Word* į kitas kompiuterio programas ir pan.

¹⁰ Čia turimi galvoje tik tie skiemenys, kuriuose vidurinė priegaidė funkcionalia kaip cirkumflekso alotonas, pavyzdžiui, žodžio gale. Tais atvejais, kai kopenhaginėje transkripcijoje buvo įprasta žymėti vidurinės priegaidės ženklą ant pailgėjusių kirčiuotų balsių, pvz., [sá.ko.] ~ *sáko*, [nə.ša] ~ *nėša*, [bū.va.] ~ *būvo*, [kí.tas] ~ *kítas*, transkribuojant TFA, jokios priegaidės nežymima.

¹¹ Transkribuojant TFA, neparodoma skirtumo tarp vidurinės ir kirstinės priegaidės (jeigu balsis abiem atvejais išlieka pusilgis), tai tenka vertinti kaip siūlomo žymėjimo trūkumą ir neišspręstą klausimą, tačiau pripažintina, kad tai labai subtilūs alotonai, o ir kirstinės priegaidės paplitimo arealas aukštaičių plote yra palyginti nedidelis. Ateityje, atlikus daugiau tyrimų, tarmių priegaidžių transkripcija dar turės būti tikslinama.

žymėtini reikiamais TFA rašmenimis. Skirtumas tarp aiškios tvirtagalės priegaidės ir jos staigesniųjų alotonų – vidurinės ar kirstinės priegaidės – parodomas antrojo dėmens kiekybės fiksavimu: pirmuoju atveju antrasis dėmuo žymėtinas kaip pusilgis, antruoju – trumpas, nerašoma jokio kiekybės ženklų.

Transkribuojant nekirčiuotus dvigarsius, jokių kiekybės ženklų prie dėmenų taip pat nerašoma, o dėmenų kokybė dažniausiai panaši į tvirtagalių, tad pirmasis dėmuo užrašomas tais pačiais TFA rašmenimis, pvz.: [kɛl'ba] ~ *kalbà*, [v'ɛr'k'ɪ] ~ *verkì*; [sɔs'sɔs] ~ *sausùs*, [lɛi'kɔ] ~ *laikù*, [p'ɛi'k'ɪ] ~ *peikiù*; [k'ɛs'l'ɛs] ~ *kiaulès*.

Didžiojoje dalyje aukštaičių patarmių, turinčių kirčio atitraukimą, atitrauktinio kirčio skiemenyse priegaidės nėra skiriamos. Tokie skiemenys TFA transkribuoti be jokių priegaidžių skaitmenų, tik pažymint kirčio vietą (jei yra šalutinis kirtis, jis taip pat pažymimas), o dėmenų kokybė dažniausiai užrašoma taip pat, kaip ir tvirtagaliuose ar nekirčiuotuose skiemenyse, pvz.: [v'ɛikɔs] / [v'ɛi'kɔs] ~ *vaikùs*, [kɛlba] / [kɛl'ba] ~ *kalbà*; [v'ar'j'k'ɛ] ~ *varškė*, [g'ɛɛɪ] ~ *gerai*. Jei pasitaikytų tokių atvejų, kada atitrauktinio kirčiu pabrėžtame skiemenyje priegaidės ištiriamos ryškiau (pavyzdžiui, šiauliškių, panevėžiškių šiaurinėse šnektose), tuomet jos transkribuotinos kaip ir pagrindinį kirtį turinčiuose skiemenyse.

Transkripcijos atžvilgiu atskirai minėtinas kai kurioms rytų aukštaičių patarmėms, ypač širvintiškiams ir panevėžiškiams, būdingas dvibalsių *au*, *ai*, *ei* vienbalsinimas. Šiose šnektose tvirtagalių ir nekirčiuotų dvibalsių (ypač galūnėse) pirmasis dėmuo yra tariamas išblėšęs, redukcija gali būti labai įvairaus laipsnio, pavyzdžiui, dvibalsis *au* po kietojo priebalsio: [da²rɔv] > [da²rɔv̥] > [da²r̥iɔ] / [da²r̥ɔv̥] > [da²ru] / [da²rɔ] / [darɔ] ~ *daraũ*; [d'ɪ'rbɔv] > [d'ɪ'rb̥iɔ] / [d'ɪ'rb̥ɔv̥] > [d'ɪ'rbu] / [d'ɪ'rbɔ] ~ *d̥irbau*; dvibalsis *au* po minkštojo priebalsio: [t'ɪ²s'ɛv] > [t'ɪ²s'ɛv̥] > [t'ɪ²s'ɪɔ] > [t'ɪ²s'ɪɔ̥] / [t'ɪ²s'ɔ̥] / [t'ɪs'ɔ̥]¹² ~ *t̥esiaũ*; [v'ɑ'l'g'ɛv] > [v'ɑ'l'g'ɪɔ] > [v'ɑ'l'g'ɪɔ̥] / [v'ɑ'l'g'ɔ̥] ~ *v̥algiau*; dvibalsis *ai*: [da²rɛi] > [da²rɛi̥] > [da²r̥i] / [da²r̥ɜ] / [darɜ] ~ *daraĩ*; [v'ɪ:i.rɛi] > [v'ɪ:i.r̥i] > [v'ɪ:i.r̥i] / [v'ɪ:i.r̥ɜ] ~ *v̥yrai*; dvibalsis *ei*: [da²r'ɛi] > [da²r'ɛi̥] > [da²r'ɪ] > [da²r'ɪ] ~ *dareĩ*; [r'o:v'ɛi] > [r'o:v'ɪ] > [r'o:v'ɪ] / [r'o:v'ɛ] ~ *r̥óvei*. Tad transkribuojama turėtų būti konkrečiu atveju atsižvelgiant tiek į priegaidės ryškumą (jei dvibalsiai tvirtagaliai), tiek į dėmenų kiekybę bei kokybę, pasirenkant atitinkamus balsių rašmenis ir diakritikus.

¹² Tokių pavyzdžių, kada vienbalsinama iki visiško monoftongo, gali pasitaikyti šiaurinėse panevėžiškių šnektose. Šiais atvejais neįmanoma po balsiu pažymėti dviejų diakritikų – ir atvirumo, ir suprieškėjimo – todėl svarbesniu požymiu laikytas balsio atvirumas.

APIBENDRINIMAS

Apžvelgus aukštaitiškojo vokalizmo apibendrintą vaizdą, taip pat svarbiausius priebalsių bei prozodijos elementus, aptartas tarminių garsų santykis su TFA rašmenų sistema bei nustatyti galimi TFA atitikmenys aukštaičių patarnių garsiniams vienetais. Iš ankstesnio 2017 m. TFA ženklų rinkinio, skirto lietuvių tarmėms, labiausiai tikslinama kintamųjų balsių *ie*, *uo*, rytų aukštaičių panevėžiškių „murmamųjų“ balsių, pučiamųjų priebalsių *š*, *ž*, afrikatų, taip pat aukštaitiškųjų priegaidžių ir jų alotonų žymėsena TFA rašmenimis. Pastarieji du garsiniai elementai išlieka problemiškausi transkripcijos atžvilgiu, gali būti, kad ateityje, atsižvelgus į naujausius tyrinėjimus, jų žymėjimas TFA dar bus tikslinamas.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (red.). *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Briedis, 29–47.

Ambrasevičius Rytis, Leskauskaitė Asta 2014: *Priebalsių akustinės ypatybės: palatalizacija ir balsingumas*, Kaunas: Technologija.

Atkočaitytė Daiva, Rinkauskienė Regina 2003: *Lietuvių kalbos tarmių fonetika*. Mokomoji knyga, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Bacevičiūtė Rima 2002: Lietuvių kalbos kintamųjų garsų *ie*, *uo* instrumentinė analizė. – *Kalbotyra* 51(1), 5–17. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/kalbotyra/article/view/23376/22612>.

Bakšienė Rima 2016: *Vakarų aukštaičių kauniškių priegaidės: Marijampolės šneka*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bakšienė Rima 2017: Lietuvių tarmių transkripcija TFA simboliais: vakarų aukštaičiai šiaurietiška. – *Acta Linguistica Lithuanica* 77, 237–254. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/837/928>.

Bakšienė Rima 2018: Žemaičių patarnių transkripcija TFA simboliais: sudėtingesni atvejai. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. R. Bakšienė, N. Morozova, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 102–118.

Bakšienė Rima 2018a: Lietuvių tarmių transkripcija IPA simboliais: pietų aukštaičių ypatybių analizė. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 22(1/2), 9–19. Prieiga internete: https://vards.liepu.lv/files/VARDS%20UN%20TA%20PETISANAS%20ASPEKTI_2018.pdf.

Bakšienė Rima 2019: Dėl lietuvių tarmių priegaidžių žymėjimo TFA simboliais. – *Linguistica Lettica* 27, 7–27. Prieiga internete: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/54159/Linguistica_Lettica_27.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Bakšienė Rima 2021: Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas. – *Respectus Philologicus* 39 (44), 73–88. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/21920/23210>.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017: Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. – *Baltistica* 52(1), 105–135. Prieiga internete: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2303/2270>.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2017a: Lietuvių tarmių transkripcija: tradicija ir IPA. – *Linguistica Lettica* 25, 203–229. Prieiga internete: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/54158>.

Bakšienė Rima, Čepaitienė Agnė 2020: A Quantitative Analysis of the Eastern Aukštaitian Subdialects of the Lithuanian Language. – *Scando-Slavica* 66(1), 144–180.

Bakšienė Rima, Leskauskaitė Asta 2021: Vytautas Kardelis. *Arealinis tipologinis lietuvių tarmių kompleksiškusumas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, 299 p. [recenzija]. – *Baltistica* 66(1), 157–170. Prieiga internete: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2425/2369>.

Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Čepaitienė Agnė 2019: Pasvalio geolektas: tarminės ypatybės dialektometrijos požiūriu. – *Taikomoji kalbotyra* 12, 39–74. Prieiga internete: <https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17232/16400>.

Čepaitienė Agnė 2020: Application of Dialectometric Methods in Research on Lithuanian Dialects. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings*, sud. V. Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 217–248.

Geolingvistikos portalas. Prieiga internete: <https://maps.lki.lt/>.

Girdenis Aleksas 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Girdenis Aleksas 2009: Vadinamųjų sutaptinių dvibalsių [ie, uo] garsinė ir fonologinė analizė. – *Baltistica* 44(2), 213–242. Prieiga internete: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/1313/1231>.

HIPA 1999 – *Handbook of the International Phonetic Association. A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet*, Cambridge: Cambridge University Press.

IPA 2022 – *International Phonetic Alphabet*. Prieiga internete: <https://www.internationalphoneticalphabet.org/>.

Jaroslaviėnė Jurgita 2010: *Rytinių kauniškių Priėnų šnektos fonologija*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jasiūnaitė Birutė, Girdenis Aleksas 1996: Trys rytų aukštaičių uteniškių fonologiniai balsių ilgumai. – *Baltistica* 31(2), 181–199. Prieiga internete: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/369/324>.

Kardelis Vytautas 2018: *Arealinis tipologinis liėuvių tarmių kompleksiškas. Aukštaičiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kazlauskas Jonas 2000 [1968]: Dėl liėuvių kalbos kirčio ir priegaidės pobūdžio. – Jonas Kazlauskas. *Rinkiniai raštai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 5–9.

Kazlauskienė Asta 2018: *Bendrinės liėuvių kalbos fonetikos ir fonologijos pagrindai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: <http://ebooks.vdu.lt/eb/1691/bendrinės-liėuvių-kalbos-fonetikos-ir-fonologijos-pagrindai/>.

Kazlauskienė Asta, Bakšienė Rima 2021: Tarptautinė fonetinė abėcėlė liėuvių kalbai. – *Gimtoji kalba* 7, 3–6.

Leinonen Therese, Çöltekin Çagri, Nerbonne John 2016: Using Gabmap. – *Lingua* 178, 71–83. Prieiga internete: https://pure.rug.nl/ws/portalfiles/portal/37303943/1_s2.0_S0024384115000315_main.pdf.

LKTCh 2004 – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Mikulėnienė Danguolė 2020: New Trends in Lithuanian Dialectology: Multifunctional Research Model. – *Acta Linguistica Lithuanica* 82, 11–33. Prieiga internete: <https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/1022/1397>.

Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* 56(1), 81–106. Prieiga internete: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2423/2365>.

Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Bakšienė Rima, Geržotaitė Laura, Kardelytė-Grinevičienė Daiva, Leskauskaitė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Vyniautaitė Simona 2019: *Dialektometrinis tradicinių liėuvių tarmių klasifikacijos pjūvis: žvalgomasis tyrimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Nerbonne John, Colen Rinke, Gooskens Charlotte, Kleiweg Peter, Leinonen Therese 2011: Gabmap – A Web Application for Dialectology. – *Dialectologia*. Special Issue 2, 65–89. Prieiga internete: https://www.researchgate.net/publication/228546484_Gabmap_-_A_web_application_for_dialectology.

Pakerys Antanas 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius: Enciklopedija.

Snoek Conor 2014: Review of Gabmap: doing dialect analysis on the web. – *Language documentation & conservation* 8, 192–208. Prieiga internete: <https://scholarspace.manoa.hawaii.edu/bitstream/10125/24602/snoek.pdf>.

Urbanavičienė Jolita, Indričāne Inese, Jaroslavienė Jurgita, Grigorjevs Juris 2019: *Baltų kalbų garsynas XXI a. pradžioje: priebalsių instrumentinis tyrimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: http://lki.lt/wp-content/uploads/2021/03/Baltu_kalbu_garsynas_XXI_a_pr_2_knyga_2019_v2.pdf.

Vyniautaitė Simona 2021: *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejais*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

VLKK k-25 – *Rekomendacija dėl tarptautinės fonetinės abėcėlės pritaikymo bendrinės lietuvių kalbos garsiniams vienetais žymėti*. Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/vlkk-nutarimai/protokoliniai-nutarimai/rekomendacija-del-tarptautines-fonetines-abeceles-pri-taikymo-bendrines-lietuviu-kalbos-garsiniams-vienetais-zymeti>.

VTG 2021 – *Visos tarmės gražiausios...*: tarmių medžiagos rinkimo instrukcija, 2-asis patais. ir papild. leidimas, sud. D. Mikulėnienė, V. Ragaišienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Once More on the Transcription of Aukštaitian Subdialects by the Symbols of the International Phonetic Alphabet (Several Clarified Cases)

SUMMARY

The article addresses the questions of transcribing the Aukštaitian subdialects of the Lithuanian language by the symbols of the International Phonetic Alphabet (IPA), revises certain symbols from the earlier set of the IPA symbols for the sounds of Lithuanian dialects presented in 2017 and ways of transcribing.

The first part of the article presents the generalized Aukštaitian system of vocalism, discusses the transcription of phonemes and their variants by the IPA symbols. It highlights those Aukštaitian vowel elements, which are most troublesome in terms of transcribing. The reduced vowels of the Eastern Aukštaitian of Panevėžys having the status of independent phonemes are considered such elements. It is especially problematic to appropriately convey the vowels from the subdialect of Northern Panevėžys which have undergone a strong quantitative and qualitative reduction. The article discusses the possible IPA symbols to be used for the transcription of these vowels.

The second part analyses the questions of transcribing Aukštaitian consonants by the IPA symbols. Most attention is paid to the consonants *š*, *ž* and affricates. As their articulatory and acoustic properties do not correspond to the IPA equivalents most of all, it is attempted to find as accurate variant for their transcription as possible.

The third part is dedicated to discuss the transcription of Aukštaitian pitch accents and their allotones by the IPA symbols. It also reviews the transcription of the syllables containing diphthongs and gives some transcribed examples. Due to the inconsistencies in the utterance of pitch accents, the syllables of this group have an especially high number of positional variants.

1 PRIEDAS

Aukštaičių patarmių garsams siūlomi TFA rašmenys¹³

Kopenhaginė transkripcija	TFA	TFA numeris	Unikodas
Balsiai			
[a]	[ɑ]	305	0251
[ą]	[ɔ]	313	0252
[α]	[ɐ]	324	0250
[e]	[ɛ]	303	025B
[æ]	[æ]	325	00E6
[ɛ]	[ɜ]	326	025C
[ə]	[ə]	322	0259
[el]	[e]	302	0065
[el]	[e]	302 + 430	0065 + 031E
[ɛ]	[ɘ]	397	0258
[ɛ]	[ɘ]	397 + 430	0258 + 031E
[i]	[i:]	301 + 503	0069 + 02D0
[i]	[i:]	301 + 504	0069 + 02D1

¹³ Parengta remiantis bendrinės kalbos transkripcijos TFA rašmenimis rekomendacija (žr. VLKK k-25). Pateikiami tik nuo bendrinės kalbos besiskiriantys priebalsių rašmenys. Pasviruoju brūkšniu atskirti galimi transkripcijos variantai, plačiau apie juos žr. straipsnio 2-ą skirsnį. Jei reikiamas rašmuo yra surenkamas iš pagrindinio simbolio ir diakritiko, nurodyti jų abiejų kodai.

Dar kartą dėl aukštaičių patarmių transkripcijos tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenimis (keletas tikslintinų atvejų)

Kopenhaginė transkripcija	TFA	TFA numeris	Unikodas
[i]	[I]	319	026A
[i̯], [l̯]	[I̯]	319 + 430	026A + 031E
[i̥]	[I̥]	319 + 414	026A + 0320
[bi]	[i̯]	317	0268
[j̯]	[I̯]	319 + 432	026A + 032F
[o]	[O]	307	006F
[o̯]	[O̯]	307 + 430	006F + 031E
[ɔ]	[ɔ]	306	0254
[u̯]	[u̯]	308 + 503	0075 + 02D0
[u̥]	[u̥]	308 + 504	0075 + 02D1
[u]	[v]	321	028A
[u̯], [v̯]	[v̯]	321 + 430	028A + 031E
[u̥]	[v̥]	321 + 432	028A + 032F
Priebalsiai ir afrikatos			
[š̯]	[ʃ] / [ʃ̯]	134 / 136	0283 / 0282
[š̥]	[ʃ̥] / [ʃ̥]	134 + 421 / 182	0283 + 02B2 / 0255
[s̯]	[ç]	182	0255
[ž̯]	[ʒ] / [ʒ̯]	135 / 137	0292 / 0290
[ž̥]	[ʒ̥] / [ʒ̥]	135 + 421 / 183	0292 + 02B2 / 0291
[z̯]	[z̯]	183	0291
[c]	[t͡s]	-	02A6
[č̯]	[t͡s̯]	-	02A6 + 02B2
[č̥]	[t͡ʃ] / [t͡ʃ̯]	-	02A7 / 02A6 + 0322
[č̦]	[t͡ʃ̦] / [t͡ʃ̦]	-	02A7 + 02B2 / 02A8
[ç̌]	[t͡ʃ̧]	-	02A8
[z̯]	[d͡z]	-	02A3
[ž̯]	[d͡ʒ̯]	-	02A3 + 02B2
[ž̥]	[d͡ʒ] / [d͡ʒ̯]	-	02A4 / 02A3 + 0322
[ž̦]	[d͡ʒ̦] / [d͡ʒ̦]	-	02A4 + 02B2 / 02A5
[ž̧]	[d͡ʒ̧]	-	02A5
[v]	[v]	150	028B
[w]	[β]	127	03B2
[ŋ]	[ŋ]	119	014B
[x]	[x]	140	0078
[h]	[ɣ]	141	0263
Kiti ženklai			
· (ilgumas)	:	503	02D0
· (pusilgumas)	˙	504	02D1
a / (a), i / (i).. (redukcija)	̥	505	0306
ˆ, ˆ („murmamieji“ balsiai)	̂	505	0306
˘ / ˘ / ˘ (minkštumas)	̣	421	02B2

Kopenhaginė transkripcija	TFA	TFA numeris	Unikodas
˘ (paskardėjimas)	˘	403	032C
ˆ (paduslėjimas)	ˆ	402A	0325
˙ (papriešakėjimas)	˙	413	031F
' (pagrindinis kirtis, trumpasis kirčiuotas skiemuo)	'	501	02C8
, (šalutinis kirtis)	,	502	02CC
ˆ (tvirtapradė priegaidė)	¹	-	00B9
˜ (tvirtagalė priegaidė, taip pat jos alotonai – tęstinė, vidurinė, kirstinė priegaidės)	²	-	00B2
˘ (klitikų šlijimas)	˘	509	203F
- (skiemens riba tarp dviejų balsių)	.	506	002E
(sintagmos vidinė pauzė)		507	007C
(sintagmos pabaigos pauzė)		508	2016
↗ (intonacijos kilimas)	↗	510	2197
↘ (intonacijos kritimas)	↘	511	2198

2 PRIEDAS

Dvibalsių / dvigarsių transkripcijos pavyzdžiai¹⁴

Dvibalsis / dvigarsis (bk rašmenimis)	tvirtapradis	tvirtagalė	kirčiuotas tęstinė priegaidė	kirčiuotas vidurinė / kirstinė priegaidė
<i>au</i>	[¹ ɑʊ]	[² ɒʊ]	[² ɑʊ]	[² ɒʊ]
<i>iau</i> (au po minkštojo priebalsio)	[¹ æʊ] / [¹ ɛʊ]	[² ɛʊ]	[² æʊ] / [² ɛʊ]	[² ɛʊ]

¹⁴ Lentelėje pateikti tik dažniausi galimi atvejai transkribuojant aukštaičių patarmes, iliustruojantys bendruosius transkripcijos TFA rašmenimis principus. Suprantama, kad gali būti ir įvairesnių dvibalsių / dvigarsių variantų, jie užrašytini pagal konkretų tarimą.

Dar kartą dėl aukštaičių patarmių transkripcijos tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenimis (keletas tikslintinų atvejų)

Dvibalsis / dvigarsis (bk rašmenimis)	tvirtapradis	tvirtagalis	kirčiuotas tęstine priegaide	kirčiuotas vidurine / kirstine priegaide
<i>ai</i>	[¹ aɪ]	[² eɪ]	[² aɪ]	[² eɪ]
<i>ei</i>	[¹ æɪ] / [¹ ɛɪ]	[² ɛɪ]	[² æɪ] / [² ɛɪ]	[² ɛɪ]
<i>ui</i>	[¹ ʊɪ] / [¹ ʊɪ] / [¹ ʊɪ] / [¹ uɪ] / [¹ uɪ]	[² ʊɪ]	[² ʊɪ] / [² ʊɪ]	[² ʊɪ]
<i>ie</i>	[¹ iɛ]	[² iɛ]	[² iɛ]	[² iɛ]
<i>uo</i>	[¹ uɔ]	[² uɔ]	[² uɔ]	[² uɔ]
<i>al, ar, an, am</i>	[¹ aɪ], [¹ aɪ], [¹ aɪ], [¹ aɪ], [¹ aɪ]	[² eɪ], [² eɪ], [² eɪ], [² eɪ]	[² aɪ], [² aɪ], [² aɪ], [² aɪ]	[² eɪ], [² eɪ], [² eɪ], [² eɪ]
<i>el, er, en, em</i>	[¹ æɪ], [¹ æɪ], [¹ æɪ], [¹ æɪ] / [¹ ɛɪ], [¹ ɛɪ], [¹ ɛɪ], [¹ ɛɪ]	[² eɪ], [² eɪ], [² eɪ], [² eɪ]	[² æɪ], [² æɪ], [² æɪ], [² æɪ] / [² ɛɪ], [² ɛɪ], [² ɛɪ], [² ɛɪ]	[² ɛɪ], [² ɛɪ], [² ɛɪ], [² ɛɪ]
<i>il, ir, in, im</i>	[¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ] / [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ] / [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ] / [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ], [¹ ɪɪ]	[² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ]	[² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ]	[² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ]
<i>ul, ur, un, um</i>	[¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ] / [¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ] / [¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ], [¹ ʊɪ] / [¹ uɪ], [¹ uɪ], [¹ uɪ], [¹ uɪ] / [¹ uɪ], [¹ uɪ], [¹ uɪ], [¹ uɪ]	[² ʊɪ], [² ʊɪ], [² ʊɪ], [² ʊɪ]	[² ʊɪ], [² ʊɪ], [² ʊɪ], [² ʊɪ]	[² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ], [² ɪɪ]

Įteikta 2022 m. balandžio 29 d.

RIMA BAKŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

rima.baksiene@lki.lt